

El Centre d'Estudis Lacetans fa 20 anys. **Una entitat dedicada a la recerca arqueològica a l'entorn del Solsonès**

Jordi Morer de Llorens, David Asensio Vilaró, Ramon Cardona Colell, Josep Pou Vallès, Francisco José Cantero Rodríguez, Laia Castillo Cerezuela, Cristina Garcia Dalmau, Rafel Jornet Niella, Borja Gil Limón, Jordi Herms Fiol, Marta Merino Pérez, Mireia Pinto Monte, Laro Sanchez Bonvehí

El Centre d'Estudis Lacetans i la Secció d'Arqueologia

El Centre d'Estudis Lacetans (CEL) es funda el 30 de setembre del 1995 com una associació científica i cultural sense finalitat de lucre dins l'àmbit territorial del Solsonès. Neix per impulsar i donar suport a l'estudi, la recerca i la divulgació del patrimoni cultural i natural del Solsonès. Es proposa, també, col·laborar amb altres entitats comarcals i impulsar i potenciar la comunicació i l'intercanvi amb entitats de Catalunya, de l'Estat i d'arreu del món. Un altre objectiu important per a l'entitat és fomentar la protecció del patrimoni històric, cultural i natural, divulgar-ne el coneixement i el valor, i impulsar-ne la restauració o la conservació. El Centre d'Estudis Lacetans va fixar de seguida la seu social en una sala del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS), gràcies a una cessió arran de l'acord de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i del MDCS. El Centre d'Estudis Lacetans, amb les quatre seccions que la constitueixen (arqueologia, natura, història i fotografia), ha participat, juntament amb altres entitats, en les diferents manifestacions de la vida cultural de la comar-

ca. També col·labora amb les institucions del Solsonès, com els ajuntaments, el Consell Comarcal i, especialment, l'Arxiu Comarcal del Solsonès, amb qui edita conjuntament la revista de divulgació científica i cultural *Oppidum*.

La Secció d'Arqueologia del CEL neix el 1996 amb l'objectiu de reprendre la recerca de l'antiguitat protohistòrica i l'antiguitat a la comarca. Fins a la dècada dels vuitanta, el coneixement del poblament antic a la comarca es limitava gairebé a les dades obtingudes a les excavacions que va realitzar l'incansable mossèn Joan Serra i Vilaró a començaments del segle xx. Amb molt poques innovacions, els resultats d'aquests estudis havien estat els únics que s'havien anat repetint en la bibliografia escassa apareguda sobre el tema. Durant aquests vint anys, la Secció d'Arqueologia d'aquesta entitat ha acumulat una nombrosa activitat arqueològica no només al Solsonès, sinó també a altres indrets de Catalunya. El 1996 s'inicia el projecte principal que es duu a terme a la comarca del Solsonès, que encara segueix actiu avui dia, titulat "Estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a la Comarca del Solsonès durant la Protohistòria i l'antiguitat", i que inclou el jaciment del Camp dels Moros. Amb aquest projecte el CEL inicia la seva activitat

arqueològica entre el 1996 i el 2006. En el mateix projecte, entre el 1998 i el 2007 s'excava el graner fortificat ibèric de Sant Esteve d'Olius. Actualment, estan en fase d'estudi, des de l'any 2007, el poblat ibèric del Castellvell (Olius) i, des del 2010, el jaciment ibèric de Sant Miquel de Sorba (Montmajor). Tots dos jaciments els va excavar mossèn Joan Serra i Vilaró als anys vint del segle xx.

L'activitat del CEL s'estén a altres comarques fora del Solsonès. L'any 2002 s'inicia un projecte de recerca a la comarca de l'Urgell, en col·laboració amb el Museu Comarcal de l'Urgell, titulat "Societat, economia i evolució del poblament ibèric a les valls dels rius Corb, Ondara i Sió". Aquest projecte inclou un poblat ibèric a Verdú, Estinçells, excavat entre els anys 2002 i 2015, i una vila romana, en el mateix complex d'Estinçells, de Verdú. L'excavació a la vila romana consta tot just de dues campanyes. Gràcies a l'activitat del CEL en aquest jaciment, la propietat ha pogut passar a mans municipals i just enguany Estinçells ha entrat a formar part de la ruta dels ibers del Museu d'Arqueologia de Catalunya. A més, el CEL ha creat, en un camp annex al jaciment ibèric d'Estinçells, un camp d'experimentació de la protohistòria anomenat CEP, amb diverses línies d'investigació experimental sobre arquitectura, artesanía ceràmica i agricultura de l'època protohistòrica. La recerca agrícola es fa en col·laboració amb la Universitat de Lleida, amb un equip d'investigadors dirigit per la professora Natàlia Alonso, que ha fet possible destinar durant el 2011 i el 2012 un Recercaixa al jaciment d'Estinçells i a les instal·lacions del CEP. La recerca a l'Urgell inclou, des de l'any 2010, un altre poblat ibèric, en aquest cas un de grans dimensions, a la Pleta/Castellsalvà (Belianes).

Un altre dels projectes del CEL, el més recent, es desenvolupa a l'Alt Penedès, amb la col·laboració de la Universitat de Barcelona. El projecte es titula "Economia, producció agrícola i comercialització al territori còsseta durant l'edat del ferro (segles VII-I aC)". El CEL participa en l'excavació dels jaciments de les Hortes de Cal Pons / Corral Nou (Pontons)

des del 2008, que consisteix en una terrisseria ibèrica dels segles v-iv aC, i, des del 2011, en el jaciment de les Valls de Foix / els Casalots (Torrelles de Foix), que també és un jaciment terrisser de l'època ibèrica. Al maig del 2017 es va presentar, per primer cop, la terrisseria d'Hortes de Cal Pons a la *Tribuna d'Arqueologia*.

Aquesta activitat arqueològica important s'ha fet i es fa possible gràcies a la feina de molts col·laboradors, més de 300 durant aquests 20 anys, i a l'equip extens que actualment porta endavant tots aquests projectes i que està format per David Asensio, Jordi Morer, Josep Pou, Francisco José Cantero, Laia Castillo, Cristina Garcia, Rafel Jornet, Borja Gil, Jordi Herms, Marta Merino, Mireia Pinto, Laro Sanchez, Daniel López, el recentment incorporat medievalista Walter Alegria. També cal agrair la relació constant i productiva amb l'equip de l'empresa especialitzada en el món ibèric Mòn Iber ROCS, SL.

Volem destacar les primeres campanyes del CEL al Camp dels Moros de Cal Codina per agrair el munt de col·laboradors del recentment fundat Centre d'Estudis. Les primeres campanyes del CEL es van poder fer amb aquesta gent i les recordem com una gesta èpica. Com a anècdota curiosa, cal dir que part de les despeses de l'inici d'aquest centre les va sufragar el FORUM, una associació política que destinava els ingressos dels regidors de l'Ajuntament de Solsona a activitats culturals, entre les quals també hi ha les excavacions del CEL.

També volem donar les gràcies a l'equip de prehistòria de Josep Castany, amb el qual hem compartit esforços, experiències i amistat durant aquests 20 anys. Evidentment, els 20 anys de CEL han estat possibles gràcies a l'ajuda del Servei d'Arqueologia, del Departament de Cultura i dels responsables dels serveis territorials, els quals sempre hem tingut al costat durant els darrers anys: Toni Caballé, Josep Gallart, Marta Monjo i Magí Miret.

Centrarem aquest article en el projecte que s'ha desenvolupat i que es desenvolupa al Solsonès i que ha estat sempre el motor inicial i la raó de ser fundacional del Centre d'Estudis

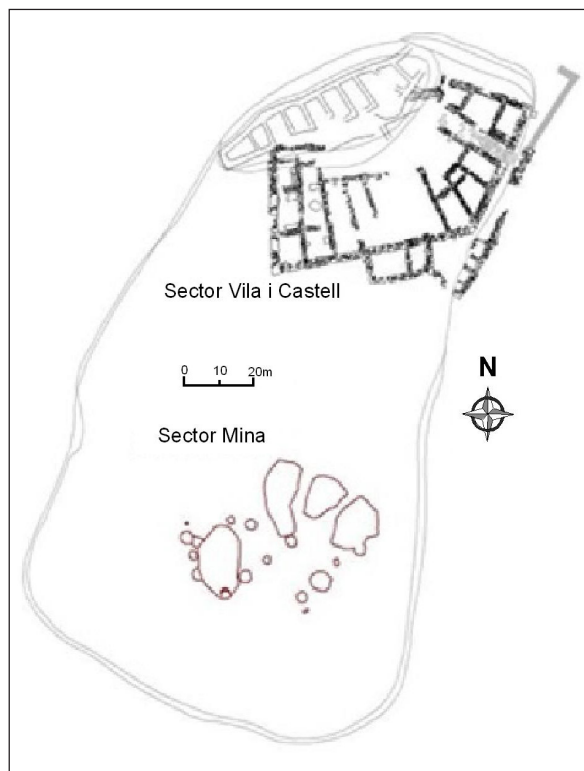


Figura 2. Planta general de les estructures exhumades al jaciment del Camp dels Moros de Cal Codina.

de C14 realitzades en ossos de cérvol trobats a sota de l'individu inhumat donen 2885 ± 35 BP i 2850 ± 30 BP (Martínez [et al.], 2010).

Fase ibèrica

Durant les campanyes d'excavacions al Camp dels Moros de Cal Codina s'ha documentat l'ocupació d'un assentament ibèric en aquest indret, especialitzat en la metal·lúrgia del ferro. En efecte, al vessant sud del camp, fora de la vila fortificada medieval i per sota del sector de la necròpolis, s'ha excavat el que seria una mina a cel obert per a l'extracció d'argiles riques en hidròxid de ferro. Les úniques estructures ibèriques localitzades estan formades per un gran retall irregular d'uns 50 m^2 envoltat per un conjunt de cubetes i diversos retalls amortitzats durant el segle II aC.

Aquest conjunt s'interpreta com una explotació metal·lúrgica a cel obert de l'època ibèrica. No obstant això, els materials ibèric

recuperats marquen una ocupació ibèrica a la zona d'entre els segles V i III aC. El període ibèric està força ben documentat, amb importacions que abasten gairebé la totalitat del seu arc cronològic tradicional.

Aquesta interpretació es basa en el paral·lisme clar que presenten aquestes estructures amb les d'altres jaciments ibèrics excavats recentment, en especial el de les Guàrdies (el Vendrell, Baix Penedès) (Morer [et al.], 1997; Morer i Rigo, 1999). La importància de la descoberta rau en el fet que és un altre cas en què es pot documentar gairebé tota la cadena siderúrgica que va des de l'extracció del mineral de ferro del terreny fins a l'elaboració d'eines, passant per diferents processos de transformació. Així ho evidencien algunes de les cubetes, una de les quals té elements rubefactats que permeten interpretar-la com una estructura de combustió, i una altra està farcida de molins barquiformes de granit i nombroses mans de molí (Asensio [et al.], 2001, 2002, 2003 i 2012).

Fase romanorepublicana

No se sap quin tipus d'assentament republicà hi havia a Cal Codina. La implantació d'un castell a l'època medieval va arrasar l'ocupació que hi hauria pogut haver anteriorment. En canvi, és un dels períodes més ben documentats pel que fa als materials ceràmics, fet que evidencia la importància de l'ocupació d'aquest moment. En aquest període hi ha una considerable quantitat de fragments d'àmfora itàlica i de vaixel·la fina tant de campaniana A clàssica com de campaniana B. A aquesta darrera categoria pertany una vora de bol de la forma Lamboglia 1 i una segona vora de font, produïda a la zona etrusca, de la forma Morel 4753.

La valoració de l'ocupació romana de Cal Codina és molt complicada en funció de la migradesa de les dades disponibles. Amb tot, cal recordar dues evidències importants: el predomini de materials ceràmics de l'època romanorepublicana i l'entitat d'alguns elements que es poden atribuir a factura romana (grans

carreus, estucs pintats, pollegueres de pedra pràcticament idèntiques a les que es van localitzar a la ciutat romana veïna d'Iesso). Una hipòtesi atractiva seria considerar l'establiment d'un nucli romà, d'una certa importància, establert en aquest punt amb una intencionalitat bàsica de controlar militarment i políticament aquestes terres lacetanes. L'aparició de fases romanorepublicanes als altres jaciments en curs d'excavació, com el del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montjamor), torna a donar valor a aquesta fase republicana de Cal Codina i permet veure la importància de la implantació romana en una mena d'eix transversal que creua d'est a oest el Solsonès (Asensio [et al.], 2001, 2002 i 2003).

Fase medieval

Pel que fa a la fase medieval, ens trobem davant d'un conjunt espectacular format per un encastellament al cim d'un esperó rocós, una vila fortament fortificada que s'estén al peu del castell i una àrea de necròpolis ubicada fora muralles. A tot això, podem afegir-hi les restes d'una construcció religiosa situada al fons de la riera que passa per sota del turó, una ermita que la tradició atribueix consagrada a Sant Mamet i que encara s'ha d'excavar. Es tracta d'un esquema clàssic (castell encimbellat, vila a la falda i estructures religioses en zones més baixes), del qual la Catalunya Vella coneix diversos exemples que es poden datar entre els segles XI i XIV (Asensio [et al.], 2000, 2002 i 2003).

Pel que fa a la cronologia d'aquest establiment medieval, el registre arqueològic tan sols ens informa de manera consistent sobre el moment del seu abandonament. Aquest es produeix, de manera definitiva, ben entrat el segle XIV, i, tal vegada, caldria relacionar-lo amb la crisi derivada de les cèlebres epidèmies que van colpejar aquest segle. En canvi, en relació amb la datació de construcció d'aquesta fortificació medieval, no hem pogut obtenir dades fiables i concretes a partir de l'excavació arqueològica. La vinculació d'aquestes restes amb el castell de Miralles ens permetria em-

prar les fonts documentals que ens remetent, com a mínim, al segle X. En concret, caldria entendre la gènesi d'aquest conjunt en el procés històric de fortificació i repoblació d'una zona de frontera amb el món islàmic, una frontera que en aquest període se situa, precisament, al llarg del riu Llobregós.

Castellvell d'Olius

El jaciment del Castellvell pertany al municipi d'Olius, un municipi que envolta parcialment el terme de Solsona. És per això que aquest complex, i sobretot les restes del castell medieval dels Torroja i dels Cardona, és emblemàtic per a ambdós municipis. La ubicació del lloc fa que serveixi de mirador privilegiat de la comarca, des d'on s'aprecien perfectament les parts meridional i la plana del Solsonès, on sempre s'han concentrat les planes cerealístiques, i la part nord muntanyenca del Prepirineu. El complex del Castellvell està format per dos turons separats per un petit coll. Al turó més oriental, que s'alça a 838,7 m s. n. m., avui dia hi ha les restes de l'antic castell, el cementiri i l'església. Al turó més occidental, que s'alça a 842,5 m s. n. m., hi ha el poblat ibèric del Castellvell (figura 3).

Fase preibèrica i ibèrica

La fase més antiga del nucli del Castellvell (Olius) es caracteritza per ser una fàcies de nivells i estructures associades exclusivament a ceràmiques a mà, que ja s'havia identificat en les excavacions antigues de Serra i Vilaró (1922) i que s'ha documentat de manera molt més extensa en la represa de les excavacions realitzades dins del projecte del CEL (Asensio [et al.], 2014). De fet, aquests treballs recents han permès constatar l'existència d'una seqüència interessant d'ocupacions dins de l'etapa preibèrica. Les estructures més antigues corresponen, sens dubte, a una agrupació de sitges que tot just s'ha localitzat en la darrera campanya d'excavacions (any 2016), raó per la qual els materials ceràmics encara

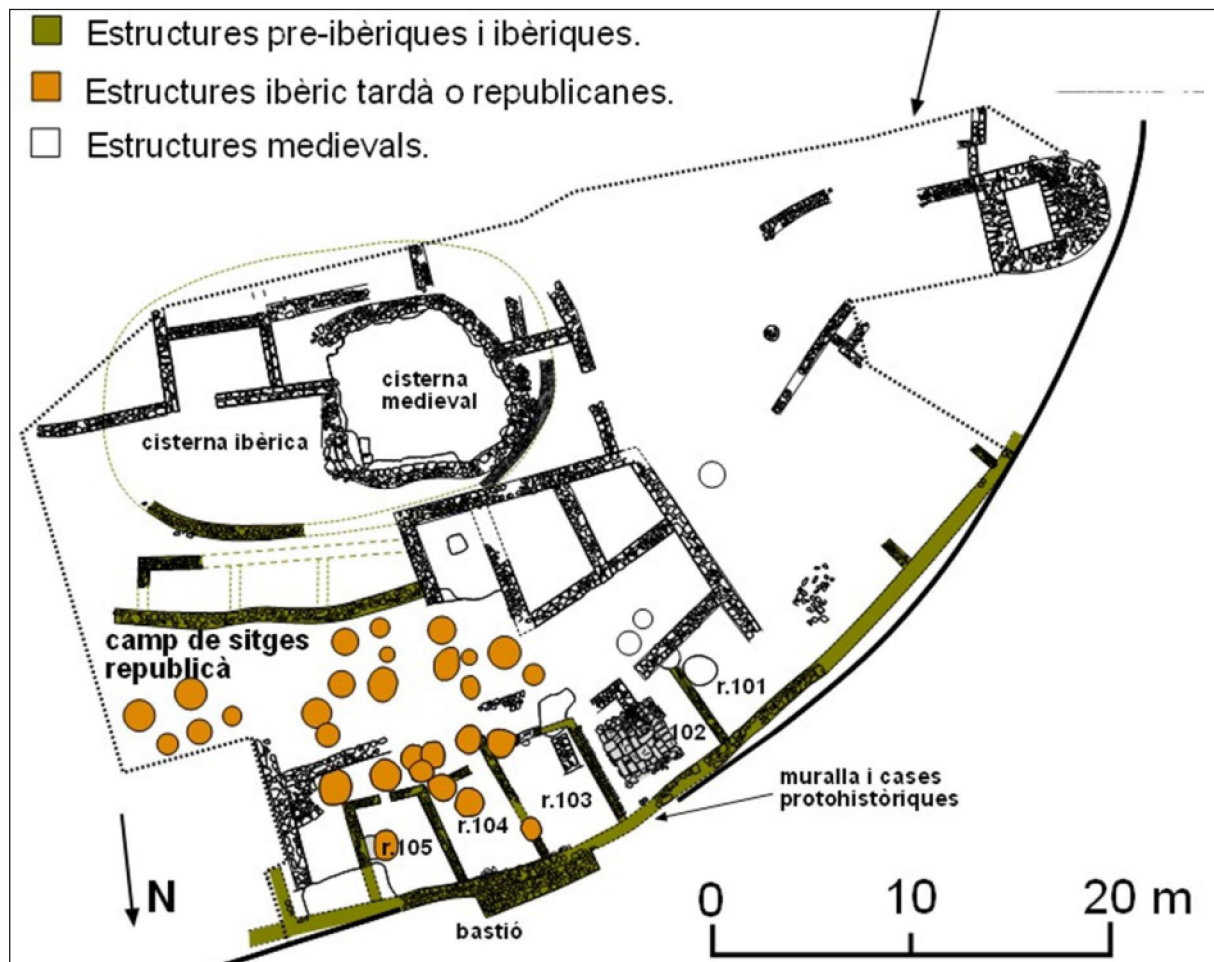


Figura 3. Planta general de les estructures exhumades al jaciment del Castellvell.

s'estan estudiant. Es tracta d'un mínim de set sitges que apareixen amortitzades i tallades per la construcció d'un nucli d'hàbitat posterior, un poblat estable d'arquitectura en pedra i d'estructura urbana.¹

Aquest poblat arrenca d'un horitzó inequívocament preibèric, ja que sistemàticament tots els nivells constructius que s'han documentat, els estrats de preparació dels paviments més antics damunt de la roca natural, presenten conjunts ceràmics formats exclusivament de ceràmiques a mà. D'aquest nucli fundacional, en aquests moments, tan

sols s'ha localitzat una part del flanc septentrional. La resta de l'àrea d'aquest sector del turó o encara queda fora de la zona destapada o apareix ocupada per diverses construccions de les intenses ocupacions posteriors (ibèrica, romanorepublicana i medieval). En qualsevol cas, tot sembla indicar que es tracta del prototípic assentament amb l'estructura urbana més bàsica: una vila closa que està formada per un mur de tanca perimetral i, possiblement, una única bateria de cases adossades a la tanca, més un espai obert al centre. El mur perimetral és una estructura consistent, de

1. Hi ha un parell de sitges més que també pertanyen al període preibèric, però que se situen en un sector que no està afectat per la bateria de construccions i que, per aquesta raó, no és possible discernir si són anteriors al poblat, com la resta, o si són, tal vegada, contemporànies.

80 cm de gruix, del qual es conserva un tram d'uns 30 m de llargada que va resseguint la vora del turó. Disposa d'un bastió rectangular de pedra massissa, de 6 m de llargada, que reforça la muralla, de manera que en dobla el gruix en aquest punt (tal vegada, una reparació per apuntalar un tram inestable). És important assenyalar que a l'extrem est del tram de muralla destapat sembla que es produeix una inflexió de la trajectòria, atès que gira cap al centre del turó. Això apuntaria que el poblat fortificat s'estenia només per la meitat occidental del cim del turó del Castellvell, fet que permet estimar-li unes dimensions modestes, d'uns 3.000 m², aproximadament.

Pel que fa a la bateria d'edificis adossats en el tram destapat, sembla que es defineixen un total de vuit unitats constructives, les quals sembla que es corresponen amb unitats domèstiques diferents. Les set primeres són d'un model molt similar, formades per àmbits únics amb una planta rectangular o trapezoidal poc allargada de dimensions sempre modestes, d'entre 20 i 30 m² de superfície mitjana. L'edifici més occidental, l'edifici 107, respon a una construcció clarament preminent, atès que és molt més gran (el doble de solar) i complexa (amb tres subdivisions internes) que la resta. No es pot precisar gaire més, ja que tot just s'ha destapat en la darrera campanya del 2016 i encara s'hi ha d'excavar més. Del grup d'edificis contigus identificats a hores d'ara, se n'han excavat quatre fins a la roca, els àmbits 101, 103, 104 i 105, els únics de la seqüència que sabem que tenen els paviments més profunds, els que pertanyen a la fase preibèrica. Els tres darrers, més ben conservats, presenten una porta a la cara sud, la que devia ser la façana que dona a l'espai obert o al carrer central de l'assentament. Quant als agençaments interns, les cases 101, 103 i 105 han proporcionat llar de foc, mentre que la 104 i la 105 disposen d'una llosa en posició central que,

amb tota seguretat, és la base d'un pilar de fusta. Cal destacar, al racó nord-est de l'edifici 104, la presència d'una banqueta de pedres i fang, a l'estructura de la qual s'ha identificat una fossa retallada que contenia una inhumació infantil. És un dipòsit que, de manera infreqüent, presenta un vas ceràmic que, retallat per la meitat, cobria les restes íntegres d'un infant de sexe femení, d'entre un i dos mesos de vida.² De fet, les altres dues cases més ben conservades (103 i 105), aquelles on ha estat possible documentar la totalitat de la superfície interna, també han proporcionat un enterrament infantil cadascuna, en els dos casos sota els paviments respectius, que estaven ubicats en un dels angles de la part posterior del recinte. És interessant destacar la intensitat d'aquesta pràctica en l'horitzó preibèric del Castellvell, que a hores d'ara presenta l'evidència d'un enterrament per habitatge, fet que coincideix, per exemple, amb una densitat també molt alta a les cases de la fase fundacional, del principi de l'edat del ferro, de la fortalesa dels Vilars d'Arbeca.

El mobiliari ceràmic recuperat en aquests contextos més antics del poblat del Castellvell és abundant i es caracteritza per una notable diversitat de formes i decoracions. Tal vegada, en l'àmbit cronològic, el tret més destacat és la raresa de les decoracions acanalades, tot i que perduren una quantitat important de vasos brunyits, especialment entre els de dimensions mitjanes o reduïdes. En canvi, hi ha una profusió d'altres recursos decoratius, com ara cordons amb digitacions o incisions, sovint amb més d'un en una mateixa peça, motius incisos o impresos diversos, els més característics dels quals dibuixen triangles o ziga-zagues, i un darrer element que podria ser força significatiu, els llavis decorats amb incisions o digitacions. Tot plegat fa pensar en una fàcies clarament posterior a la que havíem vist en les estructures del bronze final de Cal Codina, que es podria situar en un

2. Estudi realitzat per Marta Merino, a qui hem d'agrair tant l'anàlisi especialitzada com les tasques d'extracció i documentació de les restes sobre el terreny.

context de la primera edat del ferro avançada, tal vegada dins del segle VII aC.³

Cal dir, però, que en tots els nivells fundacionals que hem registrat en els darrers anys, a hores d'ara no ha aparegut ni un sol fragment de ceràmica a torn de cap tipus, ni tampoc de les possibles importacions fenícies que s'havien identificat entre els materials d'aquests horitzons preibèrics del Castellvell (Cura, 1977). De fet, una nova revisió d'aquestes peces, dipositades al Museu de Solsona, ens permet plantejar una reconsideració de la seva atribució. Cap de les peces presenta les pastes característiques de la producció fenícia occidental tipus Màlaga, tal com les ha definides recentment Joan Ramon (Ramon, 1995). Més aviat, la majoria tenen pastes, formes i decoracions que remetent a la fàcies típica de les ceràmiques ibèriques antigues (Cura, 1977, p. 338, figura 4). Tan sols hi ha un parell d'exemplars, de pastes més grolleres i de tipologia més propera a les formes fenícies occidentals (sobretot la vora de *pithos* de la figura 5b de Cura, 1977, p. 339), que recorden produccions identificades, especialment, a la zona de l'Ebre, en jaciments com el Barranc de Gàfols, tal vegada sud-peninsulars, però no feniciooccidentals en sentit estricte. En definitiva, es tracta de materials, importats o no, que es corresponen amb un període posterior, ja dins del segle VI aC.

Durant el període ibèric antic, concretament, el que es documenta és la continuïtat del poblat construït en la fase precedent, tal vegada dins de la primera edat del ferro. No s'han detectat canvis estructurals significatius, ja que el que es constata és la refacció de les pavimentacions de les mateixes cases preexistents.

Pràcticament totes les cases excavades fins ara (101, 103 i 104) han proporcionat un sòl amortitzat per nivells que pertanyen a la fase ibèrica antiga. Aquesta atribució és possible, juntament amb el gran nombre de ceràmiques

a mà, gràcies a la presència d'un nombre molt reduït, però constant, de ceràmiques a torn de la típica fàcies ibèrica antiga.⁴ En aquests contextos, com sol passar, hi ha una absència gairebé total de ceràmiques d'importació, amb l'excepció feta de la meitat inferior de nansa d'un exemplar de tipus incert, tal vegada una T.10.1.2.1. o T.10.1.2.2. de J. Ramon (Ramon, 1995), apareguda en el paviment d'aquesta fase de la casa 103. En aquests paviments, com és lògic, hi ha canvis en els agençaments interns. Desapareixen les bases de pedra en posició central dels paviments fundacionals i el que trobem és la presència sistemàtica de llars de foc, fet que certifica la interpretació de cadascun dels recintes com a unitats domèstiques diferenciades. Les llars apareixen en ubicacions diferents, en posicions més o menys centrals (casa 103) o a tocar d'alguna de les parets (casa 104), i també hi ha alguna banqueteta de terra, sempre adossades a les parets (casa 103).

Deixant de banda Castellvell, en tot el territori lacetà, el que s'estén al llarg de les valls del Cardener i el curs alt del Llobregat, la documentació que es coneix d'aquest període és molt escassa.

Durant l'ibèric ple. L'únic nucli del que coneixem com una ocupació continuada entre els períodes ibèric antic i ibèric ple, sense canvis estructurals significatius, és el del Castellvell, que, per aquesta raó, avui dia representa un cas excepcional en tota aquesta zona. En efecte, la part coneguda de l'assentament, un tram del mur perimetral i els habitatges adossats del costat nord del nucli, es construeixen en una fase preibèrica, segurament, de la primera edat del ferro, i perduren sense canvis significatius fins ben entrat el període ibèric ple. A totes les cases excavades d'aquest sector s'ha documentat una seqüència complexa de diversos paviments superposats. La seqüència

3. Tot això a falta d'una confirmació definitiva que esperem obtenir de datacions de C14 obtingudes en mostres d'aquests contextos, que encara no hem rebut en el moment de la redacció d'aquest treball.

4. Gairebé sempre es tracta d'un grapat de fragments informes amb les decoracions característiques, pintades de franges de bandes fines horitzontals. Són del mateix estil que les que havien aparegut a les excavacions de Serra i Vilaró, amb una representació més completa (Cura, 1977, figures 4 i 5).

arrenca amb uns paviments inferiors associats exclusivament a ceràmiques a mà, per damunt dels quals es construeixen uns paviments nous que apareixen amortitzats per nivells que proporcionen les primeres ceràmiques a torn de la fàcies ibèrica antiga. En dos dels habitatges (cases 101 i 103), per damunt d'aquests estrats, apareixen pavimentacions noves, les més recents que es conserven, les quals ara estan associades a contextos que han proporcionat, com a material amb més significació cronològica, ceràmiques àtiques dels segles V-IV aC. En la porció conservada, molt fragmentada, del paviment d'aquesta època del recinte 101 s'han documentat una estructura de combustió i, per sota del paviment, un enterrament infantil, una evidència que reapareix després dels altres tres localitzats als paviments de la fase preibèrica.⁵ La seqüència en aquest sector del jaciment queda escapçada en aquest punt i està greument afectada per la superposició d'estructures posteriors, bàsicament sitges romanorepublicanes i murs medievals, de moments en què el nucli fortificat antic ja està amortitzat.

Finalment, cal esmentar que, durant el segle III aC, per bé que no es pot concretar quina en seria la naturalesa, es podria divergir completament si es constata que el poblat es manté en funcionament durant aquesta centúria o si, per contra, el nucli fortificat antic ja està amortitzat i s'ha substituït per una ocupació tal vegada residual o molt menys intensa.

Fase de l'ibèric tardà (segles II-I aC)

D'aquest període, el gruix de la documentació prové d'una concentració important de sitges d'aquesta fase. N'hi ha fins a un total de 40

d'excavades actualment (figura 4), moltes de les quals, com en el cas de Sant Miquel de Sorba, s'estenen per damunt de les construccions residencials de la fase ibèrica, de manera que les amortitza definitivament. Al Castellvell, però, fins ara no s'ha localitzat cap perímetre emmurallat nou d'aquest horitzó que substitueixi el del nucli fortificat antic de l'època ibèrica i preibèrica. Per contra, a les darreres campanyes, s'ha començat a identificar el que sembla que és un important conjunt constructiu que pertany a aquesta fase. Es tracta d'una troballa molt recent, de la darrera campanya d'excavacions (any 2017), de manera que la seva caracterització és molt incipient. Sembla que es tracta d'un edifici gran de planta quadrangular format per una anella de recintes perimetrals petits i un possible espai obert al mig, cap a on apunta el límit d'una estructura de forma el·lipsoidal, excavada a la roca i revestida de parament de pedres, tal vegada una possible cisterna, també de dimensions considerables (d'uns 20 m de llargada). Així, el que es dibuixa d'aquest període és una gran edificació complexa, amb una possible cisterna interior ubicada al centre de la part occidental del turó i envoltada, exclusivament, d'una densa concentració de sitges.⁶

Sant Esteve d'Olius

L'any 1996 el Centre d'Estudis Lacetans inicia tasques de recerca arqueològica a la zona del Solsonès, emmarcades en un projecte de recerca sobre les "Estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a la comarca del Solsonès des de l'antiguitat fins a l'època medieval", amb un equip format per David Asensio, Ramon Cardona, Conxita Ferrer, Jordi Morer i Josep

5. En una posició estratigràfica i cota similars, en l'espai adjacent que es correspon amb el recinte 102, s'ha localitzat un altre enterrament infantil. Es tracta d'un sector molt remenat per construccions posteriors, fet que en dificulta la contextualització precisa, però el més versemblant és que es tracti d'un segon enterrament de la fase ibèrica plena, la més moderna que es conserva en el tram de bateria d'habitatges que s'han excavat al poblat fortificat del Castellvell.

6. L'única estructura construïda que ha aparegut a la zona externa de l'edifici gran és un enllosat quadrangular de molt bona factura, que aparentment està aïllat de cap construcció annexa i té una funcionalitat totalment incerta.



Figura 4. Vista aèria del camp de sitges de l'ibèric final del jaciment del Castellvell.

Pou. El projecte arrenca amb les excavacions al jaciment iberoromà i medieval de Cal Codina (Pinell, Solsonès), al qual l'any 1998 s'hi afegeixen els treballs al jaciment de Sant Esteve d'Olius (Olius, Solsonès).⁷ D'aleshores ençà s'han portat a terme 10 campanyes ininterrompudes d'excavacions,⁸ a més d'un programa d'actuacions, endegades l'any 2006, que s'han encaminat a adequar les restes de cara a la visita pública i la inserció amb la resta del conjunt patrimonial d'Olius.⁹

El jaciment de Sant Esteve d'Olius (figura 5) està al capdamunt d'un cingle, al peu del qual passa el riu Cardener, la principal via de comunicació de tota aquesta contrada. De fet, des d'abans de Manresa fins a Cardona, l'actual carretera d'accés al Solsonès és en tot moment a tocar del curs fluvial del Cardener. La confluèn-

cia de la petita riera de Sant Joan fa que aquest indret tingui l'aparença d'un petit turó flanquejat per dos cursos d'aigua. Malgrat aquesta ubicació elevada, no es pot dir que el jaciment gaudeixi d'una posició dominant respecte l'entorn immediat, ja que tots els serrats que l'envolten assoleixen cotes força més elevades.

La seva plataforma superior és de forma allargassada i ovalada i fa uns 7.000 m² de superfície, aproximadament un 20% dels quals estan ocupats per edificacions medievals o modernes (l'església i la rectoria de Sant Esteve, a més de la casa i el pati de les antigues escoles d'Olius). A la resta de l'espai, sense construccions, s'hi ha intervingut obrint en extensió tres sectors diferents, ben espaiats els uns dels altres. Tan sols a la zona 1, a l'extrem sud del turó, han aparegut estructures d'hàbitat i tam-

-
7. De fet, es tracta d'un indret ben conegut, ja que l'església de Sant Esteve, del segle XI, és una obra cabdal del romànic del Solsonès, raó per la qual actualment aquest monument és el centre turístic més visitat de la comarca. Precisament, la voluntat municipal d'ampliar una zona d'aparcament de vehicles als camps adjacents al temple romànic va motivar una primera prospecció arqueològica. Aquesta intervenció va comportar la descoberta de restes de l'època ibèrica, un fet que no s'esperava, tot i que mossèn Joan Serra i Vilaró ja esmentava el jaciment del puig de Sant Esteve d'Olius entre les diverses estacions amb ceràmica ibèrica pintada (Serra i Vilaró, 1921, p. 27).
 8. Les excavacions s'han finançat amb les aportacions anuals del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, més les importants aportacions de l'Ajuntament d'Olius i de l'Institut d'Estudis Catalans (IEI).
 9. Aquest ha estat l'objecte de dues campanyes que han finançat Plans d'Ocupació del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament d'Olius, i que han dirigit els arqueòlegs Jordi Chorén, Noelia Calduch i José Miguel Gallego Cañamero. En l'actualitat es treballa en la redacció d'un Pla director general d'actuacions en el conjunt monumental d'Olius, amb la coordinació dels tècnics de la Direcció General de Patrimoni i Habitatge.



Figura 5. Planta general de les estructures exhumades al jaciment de Sant Esteve d'Olius.

bé les primeres sitges. La zona 2, al límit oest del turó, i la zona 3, a l'extrem nord, només han proporcionat sitges, les quals apareixen en gran nombre i amb una densitat notable.

El més destacat de les estructures constructives documentades a la zona 1 és un potent mur de tanca que s'ha localitzat al llarg de tot l'extrem occidental del turó. Un parell de metres més enllà del gir del mur, vers l'est, seguint la topografia natural, se'n perd la traça. Sorprenentment, aquest mur de tanca arrenca des de la base mateixa del turó, de manera que revesteix el vessant, com passa amb els murs de terrassa, de manera que hi ha un desnivell de més de 4 m entre la base d'aquesta estructura i el punt de contacte amb les parets dels àmbits que es lliuraven a la cara interna. La llargada conservada és de poc més de 50 m, i presenta

una amplada que oscil·la entre 1,10 m a gran part del tram central i 1,60 m al segment septentrional, el més proper al cingle del Cardener. L'alçada màxima conservada assoleix els 2 m, principalment en els punts en què encara es conserva el límit original del turó. La meitat nord de l'extrem meridional del turó s'ha escapat en èpoques posteriors,¹⁰ raó per la qual en aquest punt la paret ibèrica només conserva les primeres filades.

A la superfície superior del turó és on es conserven, de manera molt precària, les traces d'una bateria de recintes adossats. A partir del nombre de murs transversals i les restes de paviments localitzats es poden comptabilitzar un mínim de nou àmbits consecutius (de sud a nord, els recintes C, O, F, E, A, M, N, J, K i L). La majoria presenten llar de foc, a més d'altres

10. L'arrasament d'aquest sector del límit del turó va provocar que a l'època moderna (segles XVI-XVII) es revestís amb un mur nou de terrassa, el qual va trencar i es va encreuar amb el mur antic de tanca de l'època ibèrica. La factura diferent entre tots dos aterrossaments és molt evident, especialment en el fet que el mur modern està lligat amb morter de calç, mentre que la paret ibèrica presenta la característica argamassa de fang.

agençaments interns, com ara un forn metal·lúrgic al recinte A i un sacrifici d'ovicaprí sota el paviment del recinte H. Ara bé, a partir de la planta conservada és molt difícil precisar els límits i l'estructura interna dels diferents habitatges. Tant podríem interpretar que tot el conjunt forma part d'una o dues cases grans i complexes com que es tracta d'un seguit de cases simples adossades, amb un únic àmbit de planta rectangular amb subdivisions internes.

Al tram central de la bateria, el més ben conservat, l'associació versemblant dels àmbits A, M, N i H permet identificar el nucli central d'una unitat domèstica d'una certa complexitat. Els recintes A i M formen, amb tota seguretat, un únic espai subdividit, amb un mateix paviment d'un extrem a l'altre. D'altra banda, la localització de la llinda d'una porta al mur llarg paral·lel a la muralla permet vincular directament els recintes M i N, i per extensió d'aquest darrer, també el recinte H. Tot el conjunt fa una superfície interna d'uns 40 m², té una única llar de foc adossada a la paret nord del recinte A, a més d'un petit forn metal·lúrgic en posició central, entre els recintes A i M, i presenta un enterrament d'ovicaprí sota el paviment del recinte H. El recinte J és un espai quadrangular de grans dimensions, que apareix immediatament al nord de la casa A-M-N-H. Aquest espai presenta una llar de foc en posició central, així com l'únic enterrament infantil sota paviment del jaciment. Per la seva forma i les seves dimensions, el recinte J es pot interpretar com un possible pati interior que pertany a la casa adjacent. D'altra banda, al sud del bloc format pels àmbits A, M, N i H, la planta disponible sembla que configura dues cases simples consecutives, formades per l'associació dels àmbits E-I, d'una banda, i F-D, de l'altra. Ambdues cases presenten la característica planta rectangular allargada subdividida en dos àmbits, amb una única llar de foc cadascuna, situada sempre en el recinte posterior (E i F, respectivament). Finalment, els recintes dels extrems, O i C al sud, i K i L al nord (aquests dos darrers amb una llar de foc cadascun) estan tan escapçats que no se'n pot dir res, més enllà de constatar-ne l'existència.

En aquest conjunt d'edificacions puntualment es constata l'existència de reformes constructives internes, amb algunes repavimentacions dels sòls i un cas de substitució de la paret mitgera i canvi d'ubicació de les llars de foc. En canvi, el bastiment del recinte B, un àmbit quadrangular petit amb llar central, respon clarament a una fase constructiva diferent, posterior a la de la bateria principal adossada al mur de tanca. De fet, l'abandonament del recinte B és l'únic que dona una cronologia de mitjan segle II aC, una mica posterior a l'amortització tant del bloc principal d'habitatges com de la gran majoria de sitges, que es pot situar vers el 200 aC.

Tot sembla indicar que l'espai destinat a estructures constructives no ocupava gaire més enllà d'aquest extrem occidental del turó. Dins de la mateixa zona 1, a uns 10 m de la vora de la plataforma, deixen d'aparèixer restes de murs i, poc més enllà, es comencen a documentar les primeres agrupacions de sitges. L'evidència de les zones 2 i 3 demostra que la resta de la superfície del turó estava ocupada íntegrament per aquestes estructures subterrànies d'emmagatzematge o sitges. Si s'ha de jutjar per la densitat en què apareixen per tot els llocs en què s'ha excavat, sembla difícil concebre'n la coexistència amb estructures d'habitat. A més de les dues grans àrees excavades en extensió plenes de sitges, les anomenades zona 2 (32 sitges ibèriques) i zona 3 (54 sitges ibèriques), cal esmentar la documentació recent de dues sitges ibèriques a l'anomenada zona 6, a prop del límit de la cara sud del turó. Aquesta troballa és important, ja que pot indicar que a l'època ibèrica les sitges s'estenien per la superfície màxima del cim del turó.

El que sembla clar és que aquestes dues sitges de la zona 6 estaven situades dins de la gran àrea d'emmagatzematge delimitada i protegida per la muralla i la bateria d'habitatges localitzada al llarg del costat oest del turó. Queda oberta la qüestió de si aquest mur perimetral es continua estenent al llarg del vessant meridional o si aquest es tanca, en forma de barrera, en algun punt de l'angle sud-oest del turó, on actualment hi ha la paret posterior

del temple romànic. Finalment, cal esmentar la localització de dos fons de sitges (o fosses) al pla que hi ha a l'exterior del mur de tanca, a l'anomenada zona 7. A més de l'estranyesa de la presència d'aquestes estructures en un sector desprotegit, fora muralles, s'ha de destacar l'abocament excepcional localitzat a l'interior d'una d'aquestes. Es tracta d'un sediment negre molt homogeni, format bàsicament per carbons i, sobretot, milers i milers de llavors carbonitzades de cereals,¹¹ gairebé sense terra ni cap altre element entremig (excepte un petit lot de ceràmiques ibèriques).

Cal dir que, als tres sectors excavats en extensió, apareixen sitges reomplertes amb abocaments que poden datar tant de l'època ibèrica com de l'època medieval. En total s'han excavat, fins al moment (any 2007), un total de 93 estructures que, sense cap mena de dubte, es poden situar a l'època ibèrica, així com 78 sitges més amb amortitzacions de l'època medieval. La majoria de les sitges del jaciment presenten un grau d'arrasament notable, de manera que tan sols es conserva la meitat de l'estructura o, en el millor dels casos, els dos terços inferiors. En general, la majoria presenten unes mides molt homogènies, al voltant d'1 m o 1,5 m de fondària conservada per 1,20 cm de diàmetre màxim, aquest gairebé sempre situat al fons pla de l'estructura.

La morfologia de les sitges amb amortitzacions de l'època ibèrica és sempre molt homogènia, i totes presenten unes seccions molt similars. Per contra, les sitges amb amortitzacions de l'època medieval presenten una variabilitat formal molt més acusada. De fet, un grup important de les sitges amb amortitzacions de l'època medieval tenen una forma

i unes dimensions pràcticament idèntiques a les amortitzades al segle III aC. Aquesta semblança formal tan estreta és un fenomen certament estrany, ja que el més normal és que en períodes històrics diferents els patrons de construcció d'estructures d'aquesta mena adoptin formes particulars. De fet, hi ha casos anàlegs, com és el del jaciment cossetà del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès), en què es constata que la morfologia de les sitges és prou diferent, segons si correspon a un dels períodes preromans o a un altre,¹² en un arc cronològic global inferior als 500 anys (Asensio [et al.], 2005). A més, cal subratllar el detall que pràcticament cap estructura d'aquest grup de sitges amb amortitzacions medievals no talla mai una estructura de l'època ibèrica. En canvi, les sitges de morfologia diferent i amortització medieval molt sovint sí que apareixen sobreposades a estructures antigues.

Per tot plegat, creiem prou versemblant defensar que moltes d'aquestes estructures que presenten nivells d'amortització de l'època medieval es devien construir a l'època ibèrica. És del tot plausible que, en el moment en què sorgeix novament la necessitat de construir sitges en aquest mateix indret, a partir del segle X dC, es localitzés per atzar la presència d'estructures anàlogues antigues i es decidís reaprofitar-les (sembla més fàcil buidar, netejar i habilitar una sitja preexistent que no pas fer-ne de noves). De fet, tot i el pas del temps, es podrien haver localitzat sitges en molt bon estat de conservació, a punt de ser utilitzades de nou, tal com ha passat durant la campanya del 2007, en què s'ha localitzat una sitja sencera, encara amb la tapadora *in situ* i completament buida a l'interior.¹³

11. Es tracta, fonamentalment, d'una gran acumulació d'un mateix taxó, l'ordi vestit (*Hordeum vulgare*). Actualment, aquest dipòsit està en curs d'estudi per part de Daniel López Reyes.

12. Tant és així que, tot i l'absència de materials ceràmics significatius, moltes sitges es poden atribuir amb prou garanties a un període determinat a partir, exclusivament, de les seves característiques formals.

13. I ni és un cas únic ni és excepcional. Per exemple, en l'agrupació de sitges del nucli ibèric de les Guàrdies (el Vendrell, Baix Penedès), n'hi van aparèixer quatre també de senceres, buides i tapades hermèticament (Morer i Rigo, 1999, p. 34-35).

Fases i cronologia del nucli ibèric

Els nivells més antics del jaciment són uns potents abocaments que apareixen per sota dels paviments de la bateria d'habitatges, seguint el vessant occidental del turó. És un rebliment necessari per anivellar el terreny, de manera que s'omple l'espai que hi ha entre la base del mur de terrassa i el cim del turó. Aquests estrats han proporcionat una datació de primera meitat o mitjan segle III aC. També serien d'aquesta franja les tres sitges ibèriques localitzades a la zona 1, les quals se situen per sota d'alguns dels murs de la bateria d'habitatges i, per tant, són igualment anteriors a la seva construcció. Cal dir que unes poques sitges de les zones 2 i 3 també es podrien datar d'aquesta fase inicial de l'ocupació ibèrica.¹⁴ La data d'entre el 300 i el 250 aC seria la de l'inici de l'ocupació antiga de l'establiment ibèric de Sant Esteve d'Olius. Per tot això, es conclou que en el moment en què es van construir el mur de tanca i la bateria

d'habitatges, en ple segle III aC, ja hi havia una ocupació ibèrica al cim del turó, la qual s'evidencia amb les sitges esmentades de la zona 1. La naturalesa i l'entitat d'aquesta ocupació inicial és impossible d'avaluar. Tot just després de construir la zona d'habitatges es devia iniciar l'habilitació de la resta de la superfície del turó com a àrea especialitzada en l'emmagatzematge de quantitats importants d'excedents cerealístics, i s'hi devien construir i usar un nombre elevat de sitges.

El càlcul fet a partir del nombre de sitges ibèriques aparegudes a les zones 2 i 3 (figura 6), amb l'extensió teòrica d'aquesta densitat a la resta de la superfície del turó, ens proporciona una estimació que gira al voltant de 300 estructures. La gran majoria devien estar funcionant durant un període de temps relativament curt, que com a màxim cal situar entre el 220 aC i el 190 aC, aproximadament. Aquesta seria l'època de màxim apogeu de la comunitat ibèrica establerta en aquest indret de Sant Esteve



Figura 6. Vista aèria del camp de sitges de Sant Esteve d'Olius.

14. Cal dir que sempre queda un cert dubte, ja que el criteri bàsic de datació és l'absència de campaniana A, i això, en dipòsits no excessivament generosos (com és habitual en aquest jaciment), sempre pot dependre d'un factor d'atzar.

d'Olius. L'amortització del barri d'habitatges coincideix amb la de la gran majoria de sitges de l'època ibèrica i se situa en una data molt recurrent en el registre arqueològic de l'època ibèrica a Catalunya: al voltant del 200 aC, sens dubte, com a conseqüència directa dels esdeveniments bèl·lics coneguts que es vinculen a l'inici de la presència romana a la zona (tant per la Segona Guerra Púnica com per les posteriors campanyes repressives del cònsol Cató).

Finalment, els estrats d'abandonament del recinte B són els únics que cal datar de mitjan segle II aC o de la segona meitat d'aquest, juntament amb un parell de les sitges de la zona 2. Sigui com sigui, sembla evident que es tracta d'una ocupació residual, de molt poca entitat, posterior al col·lapse del nucli especialitzat que havia funcionat des de mitjan segle III aC, com a mínim. Ara per ara no s'ha documentat cap estructura ni cap nivell arqueològic amb conjunts que es puguin situar clarament amb anterioritat o posterioritat a aquest arc cronològic que s'estén entre la primera meitat del segle III aC i la segona meitat del segle II aC.

A tall de síntesi històrica, el podríem adscriure perfectament al tipus d'assentament definit com a nuclis d'activitats econòmiques especialitzades (Asensio [et al.], 2001). Es tracta dels assentaments caracteritzats pel fet que hi predominen les evidències relacionades amb una activitat econòmica o amb diverses, mentre que les evidències d'habitat presenten menys pes específic. L'activitat econòmica que és més evident en aquest tipus d'assentament és la de l'emmagatzematge de quantitats importants d'excedent agrícola. Aquesta mena de nuclis estratègics comencen a ser ben coneguts i, fins i tot freqüents, a l'àrea costanera (Mas Castellar de Pontós, Turó del Vent, Turó de la Font de la Canya, etc.), mentre que són més aviat excepcionals a la Catalunya interior. De fet, tan sols en coneixem dos exemples, precisament tots dos en aquesta àrea del Cardener: aquest de Sant Esteve d'Olius i el de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Berguedà). Aquest darrer consisteix en un turó de 2.200 m² de superfície, situat a tocar del riu Aiguadora (afluent del Cardener), on hi ha un total de 163 sitges que abasten gairebé tot el cim del turó, a

més d'unes restes constructives de poca entitat (Serra i Vilaró, 1922).

S'ha proposat una explicació per a aquest fenomen que es basa en el fet de considerar la integració de les comunitats ibèriques lacetanes en l'estructura econòmica pròpia de les zones costaneres (Asensio [et al.], 2001). La demanda exterior de grans quantitats d'excedent sembla que tenia una dinàmica creixent, que va assolir les cotes més altes, precisament, al segle III aC (Burch, 2000, p. 327). Això podria haver provocat que des de la costa se cerquesin noves terres que s'integressin en aquesta dinàmica i que aportessin nou capital en forma d'excedent. L'eix fluvial Llobregat-Cardener ha suposat històricament una via de comunicació fluida entre la costa i l'interior, fet que hauria facilitat molt aquesta integració. Així, al segle III aC, el sector meridional de la Laietània, encapçalat per una hipotètica capital que es pot situar al nucli ibèric de Montjuïc (on hi ha el camp de sitges més potent i impressionant dels que s'han conegut fins ara), i els centres d'acumulació lacetans com els de Sant Esteve o Sant Miquel de Sorba, allunyats més de 100 km l'un de l'altre, podrien ser els dos extrems d'una complexa cadena operativa i, per extensió, podrien pertànyer a una mateixa estructura econòmica i, tal vegada, també, política.

El nucli de Sant Miquel de Sorba (Montmajor, Berguedà)

El nucli de Sant Miquel de Sorba (figures 7 i 8) està a la part superior d'un turó sota el qual passa el riu Aiguadora, un afluent del riu Cardener, el principal nucli de comunicació de la zona, que facilita la connexió entre la costa i l'interior. Es tracta d'un jaciment clàssic en la història de l'arqueologia ibèrica a Catalunya, ja que va ser un dels primers que es va donar a conèixer a principis del segle XX gràcies a la intensa activitat investigadora de mossèn Serra i Vilaró a la zona de l'Alt Cardener (Serra i Vilaró, 1922). En aquell moment, les tasques d'excavació arqueològica es van centrar en la plataforma superior del turó, on es va excavar en extensió i de manera intensa una

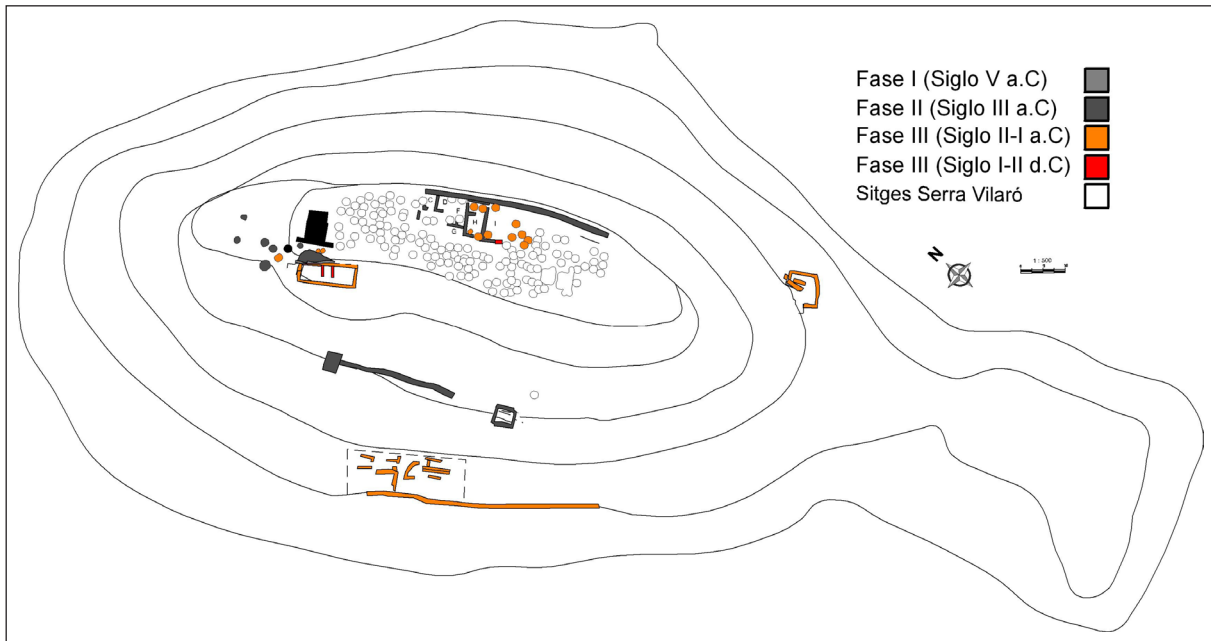


Figura 7. Planta general de les estructures exhumades al jaciment de Sant Miquel de Sorba.



Figura 8. Detall de la muralla del jaciment de Sant Miquel de Sorba.

zona d'hàbitat relacionada amb 163 sitges i una sèrie d'estructures que ell defineix com a singulars, sense que se n'hagin adscrit cronologies exactes, tot i que en els seus estudis descriu material arqueològic que comprèn un arc cronològic que va des d'un moment preibèric fins a una fase romana (Serra i Vilaró, 1922).

La reactivació de les tasques que va realitzar gairebé 90 anys després el Centre d'Estudis Lacetans (Asensio [et al.], 2012 i 2014) ha permès constatar que l'assentament ocupa una superfície superior i que s'estén vers els vessants del turó, i s'hi han documentat diferents fases d'ocupació.

La fase inicial d'ocupació al nucli de Sant Miquel de Sorba, coneguda fins ara, cal situar-la al segle v aC. Es va descobrir arran de les campanyes d'excavació dels dos últims anys (2015 i 2016), que s'han centrat en l'excavació de la banda nord-est del cim del turó, l'indret on les excavacions antigues de mossèn Serra i Vilaró havien posat al descobert una bateria de recintes, les úniques edificacions antigues que s'havien descobert fins aleshores (Serra i Vilaró, 1922). Les tasques d'excavació arqueològica en aquest sector del jaciment han permès constatar que encara es conserva estratigrafia *in situ*, que no es va excavar durant les intervencions de principis del segle xx, però que va quedar molt afectada pels treballs que s'hi van desenvolupar. En aquesta zona s'ha excavat el recinte H, on s'ha documentat un paquet estratigràfic de 2 m de potència que sembla que es correspon amb diferents estrats d'un mateix abocament que amortitzen un retall profund practicat a la roca natural. Els límits de l'excavació, definits pels murs del recinte que s'assenten en aquest abocament, no han permès conèixer el traçat ni la forma originals d'aquest retall, tot i que la profunditat del retall fa pensar en un possible dipòsit o cisterna.

Aquesta estructura es va amortitzar a l'entorn del 400 aC, aproximadament, moment en què es va construir un conjunt arquitectònic format per un mur de tancament perimetral, del qual s'han documentat 40 m de llargada i una bateria d'edificis que s'hi adossen. L'excavació d'aquest àmbit (recinte H), força afectat per les excavacions antigues, ha permès documentar un paviment amb l'enderroc que l'amortitza en una superfície molt reduïda, en un racó de l'estança. La seva excavació no ha aportat material per concretar-ne la cronologia, si bé l'estratigrafia permet si-

tuar-lo dins d'aquesta fase, ja que el nivell d'ús s'assenta sobre el rebliment de finals del segle v aC. La resta de tasques desenvolupades durant els darrers anys a la resta del sector d'hàbitat s'han centrat en l'extracció dels nivells superficials, de manera que no hi ha dades consistentes sobre la cronologia de la resta d'estructures fins a dia d'avui. No obstant això, la bateria de construccions, entre les quals hi ha el recinte H, està adossada al mur de tanca perimetral, una evidència que permet afirmar sense discussió que, com a mínim durant el segle iv aC, aquests edificis, amb tota probabilitat habitatges,¹⁵ van estar en funcionament.

Les últimes campanyes del CEL han posat al descobert un altre tram molt similar de muralla, just a la banda oposada del cim del turó, al vessant oest. El tram destapat fa uns 30 m de llargada i presenta una torre en cadascun dels extrems, les torres 1 i 2. En aquest sector oest, l'excavació ha consistit, a hores d'ara, només en l'extracció dels nivells superficials, tot i que per la tipologia constructiva i la disposició ens permet plantejar que podria ser el tancament, per aquesta banda, del mateix nucli fortificat que s'ha documentat a la cara nord-est del turó.

També es podrien correspondre amb aquesta fase les restes d'un potent retall a la roca que apareix just a l'extrem nord-est de la gran cisterna de l'època romana republicana, l'edifici B de les excavacions de mossèn Serra i Vilaró. La construcció d'aquesta cisterna va afectar gran part d'aquest gran retall a la roca i gairebé va destruir el que havia estat una estructura molt més gran, de planta rectangular o més aviat ovoidal, de la qual tan sols es conserva de manera íntegra l'angle nord-est, en què s'han documentat 2 m d'alçada mínima. Fa tota la impressió que es tracta de la part conservada

15. Sabem del cert que aquests paviments sovint anaven associats a llars de foc, algunes de les quals encara es conserven. En el seu moment, mossèn Serra i Vilaró va decidir preservar-les *in situ* i, actualment, les llars de foc estan a lloc, a sobre d'un testimoni que no s'ha rebaixat.

d'una cisterna preexistent, molt probablement de l'època ibèrica.¹⁶ Aquest dipòsit presenta una ubicació central en relació amb el perímetre emmurallat i les hipotètiques bateries de cases de l'assentament ibèric. Per tant, si tot plegat es confirmés, ens trobaríem davant d'un nucli d'una complexitat estructural considerable i d'unes dimensions notables, d'uns 6.000 m² de superfície, del qual es podria plantejar que és dins d'aquest horitzó, especialment durant el segle IV aC, quan hauria assolit un rol important, tal vegada preeminent, en el context territorial.

Si durant el segle IV aC sembla que Sant Miquel de Sorba va funcionar com a nucli d'hàbitat fortificat, al segle III aC l'assentament va canviar de funcionalitat. El tret característic que defineix l'ocupació durant aquest segle és l'inici d'un ús intensiu del cim del turó com a indret de concentració d'un nombre elevat de sitges. Si partim de la publicació de mossèn Serra i Vilaró (Serra i Vilaró, 1922), s'observa que tota la plataforma del cim del turó estava ocupada per un gran camp de sitges, sense una cronologia associada a cada retall, i que al sector nord-oest aquestes estructures d'emmagatzematge afectaven la zona d'hàbitat. La informació que aporta mossèn Serra i Vilaró no és prou precisa en aquest sentit i la revisió dels materials ceràmics dipositats al Museu Diocesà de Solsona tampoc ha resolt res, atès que s'han conservat sense referències de cap mena, com un paquet unitari en què trobem des de ceràmiques àtiques fins a vasos de terra sigil·lada. Per superar aquesta manca d'informació, en reprendre els treballs arqueològics es va obrir un sector del jaciment que mossèn Serra i Vilaró no havia excavat. Es tracta del sector situat a la punta nord del turó, més enllà de l'ermita de Sant Miquel, la zona 1, on s'han localitzat nou sitges que no es van excavar en

l'antic. D'aquestes sitges, sis s'amortitzen durant el segle III aC –dues a mitjans del segle i les quatre restants al voltant del 200 aC. Les altres tres estructures d'emmagatzematge pertanyen a la fase romana republicana. Si fem l'exercici d'estendre aquesta proporció a les 166 sitges que va excavar mossèn Serra i Vilaró, conclouríem que al cim del turó hi devia haver unes 120 sitges en funcionament durant el segle III aC, fet que demostraria que és en aquesta fase quan es va establir un camp de sitges dens i extens. Ara bé, en les excavacions actuals a la zona d'hàbitat situada al nord-est del turó no consta que les sitges d'aquest moment de l'ibèric ple afectessin el sector, com sí que ho van fer les sitges romanorepublicanes. Per tant, tot i la manca d'informació pel que fa a cronologies d'aquest segle a la zona d'hàbitat –la zona més afectada per les excavacions antigues–, podem pensar que aquest espai, durant el segle anterior, va continuar funcionant com a hàbitat durant el segle III aC. Així, tot sembla indicar que la naturalesa del nucli de Sant Miquel de Sorba es va modificar sensiblement en aquest horitzó del segle III aC, en què l'activitat de concentració de grans quantitats de reserves agrícoles va ser fonamental. Si tenim en compte que les estructures defensives, el mur de tancament i les torres són els elements que protegien l'assentament en aquell moment, Sant Miquel de Sorba en aquest segle representava un centre d'emmagatzematge de cereal fortificat, com també ho era l'assentament de Sant Esteve d'Olius (Asensio [et al.], 2008).

Durant la fase d'ocupació romanorepublicana es van produir canvis dràstics en l'ocupació de l'assentament de Sant Miquel de Sorba. D'entrada, és del tot segur que la zona d'hàbitat que arrenca al voltant del 400 aC, en aquesta fase ja no funcionava, tal com demostren les sitges amortitzades als segles

16. Cal dir, però, que no disposem de dades certes del moment en què es va construir la cisterna antiga, atès que, en aquest punt del centre del turó, per sota dels nivells superficials, apareix directament la roca de base, des d'on arrenca el retall de l'angle conservat (molt alterat per la construcció de l'ermita medieval de Sant Miquel). D'altra banda, tot sembla indicar que encara estava en funcionament quan es va inutilitzar per construir-hi la més moderna, ja que l'espai estava reomplert per un estrat que data del segle II aC, i que cal interpretar com l'amortització que s'aboca per sostenir el parament de carreus de la nova cisterna.

II-I aC que inutilitzaven aquest espai. De fet, la presència d'una quantitat elevada de sitges és un dels elements que caracteritzen aquesta ocupació tardana que, en aquest aspecte, mantenia un tret de continuïtat en relació amb la fase immediatament precedent, la del segle III aC. Recordem que, si estenem la proporció que representen les tres sitges de cronologia tardana que s'han excavat recentment a l'extrem nord del turó, es pot plantejar que, de les 166 sitges que va documentar mossèn Serra i Vilaró, entre 50 i 60 podrien pertànyer a aquest període (incloses, a hores d'ara, totes les que s'estenen per damunt de les construccions d'hàbitat).

El següent canvi important en l'ocupació de Sant Miquel de Sorba va ser la construcció d'un nou perímetre emmurallat a la meitat del segle II aC que va substituir el de l'antic nucli fortificat de l'ibèric ple. Fins aquell moment, les estructures defensives de la fase ibèrica van continuar sent el perímetre de tancament de l'assentament, com demostra la reparació o modificació documentada del sistema defensiu a l'inici d'aquesta fase. Del nou recinte que es va construir *a posteriori* s'ha identificat un tram de més de 50 m correguts de muralla, ubicat a la part alta del vessant oest del turó, a uns 20 m vessant avall respecte de l'antiga muralla ibèrica. La resta de l'estructura s'ha destapat a nivell superficial, com s'ha fet amb les restes d'un potent bastió o torre, que es va bastir aprofitant un sortint de la roca i que s'ha localitzat a una cota similar al vessant sud del turó. Tot sembla indicar que es tracta de dos fragments d'un mateix perímetre defensiu, que devia tancar una superfície molt superior a la de l'antic recinte de l'ibèric ple, no inferior als 8.000 m², aproximadament. A l'espai intramurs, a hores d'ara, només s'ha localitzat un sector urbanitzat que correspon a aquest període, just en una terrassa formada per una franja estreta d'uns 10 m a tocar del tram de muralla construït en aquell moment. Es tracta d'un conjunt que encara no està gaire ben definit, on tal vegada sembla possible entreveure dues bateries d'àmbits a banda i banda d'un carrer o un passadís central.

També a intramurs, a l'extensa àrea del cim del turó, l'únic que coneixem d'aquest període és la concentració important de sitges que hem esmentat i una estructura construïda molt potent, de caràcter fins i tot monumental, que mossèn Serra i Vilaró tan sols havia excavat parcialment i a la qual anomena edifici B. Es tracta d'una cisterna de planta rectangular i de grans dimensions (15 m de llargada, 5 m d'amplada i 1,3 m de fondària màxima conservada), que es va construir, en un moment indeterminat del segle II aC, just en el mateix indret on hi havia una possible cisterna ibèrica anterior. El dipòsit es va construir a partir d'un retall practicat a la roca natural, en bona mesura aprofitant el pendent natural del vessant del turó, i les seves parets es van bastir a partir d'un parament de carreus de gran qualitat. Aquest parament, a la cara est, conserva una reparació, de tècnica més grollera, que es va efectuar en el moment d'amortització de l'estructura. En darrer terme, un abocament potentíssim va amortitzar la cisterna en un moment que cal situar al voltant del 75 aC. En definitiva, durant el segle II aC, damunt de les antigues ocupacions ibèriques, va emergir un assentament radicalment nou, format per una zona emmurallada àmplia, que incorpora el cim i la part superior del vessant del turó, amb un sector d'hàbitat aparentment reduït a la zona perimetral del vessant, en una ubicació central a la zona alta, i una gran cisterna al costat d'una concentració notable de sitges.

L'últim moment d'ocupació de Sant Miquel de Sorba es va produir entre el primer quart del segle I dC i el començament del segle II dC. És una ocupació, ara per ara, molt marginal de la qual tenim poques dades, tan sols se n'ha documentat un recinte i les restes d'un altre que va excavar d'antic mossèn Serra i Vilaró. Ambdós aprofiten el parament oest de la cisterna republicana, sobre la qual recreixen i s'adossen dos murs transversals, mentre que el nivell de circulació es va preparar retallant l'amortització de la cisterna de la fase anterior. Més escadusseres són les evidències a la zona de l'hàbitat de l'ibèric ple, on s'han documen-

tat ampliacions dels murs de l'hàbitat antic, als quals no s'han associat nivells d'ús, ja que l'indret està força arrasat pels treballs antics. La falta de documentació arqueològica no permet concretar la funcionalitat de les estructures que s'han trobat, però poden correspondre a una ocupació relacionada amb els tallers d'abella situats molt a prop, d'on procedeix gran part de la ceràmica recuperada.

Bibliografia

- ASENSIO, David [et al.]. "El conjunt del castell i hàbitat fortificat del Camp dels Moros de la Codina (Pinell, el Solsonès)". A: *Actes del Ir Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya: 15 anys d'intervencions arqueològiques: mancances i resultats*. (Igualada, del 13 al 15 de novembre de 1998). Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000, p. 338-349.
- ASENSIO, David [et al.]. "Les excavacions arqueològiques en el jaciment iberoromà i medieval de la Codina (Pinell, Solsonès), campanyes 1996-1997". *Oppidum: Revista Cultural del Solsonès* [Solsona: Centre d'Estudis Lacetans. Arxiu Comarcal del Solsonès], núm. 1 (2001), p. 81-110.
- ASENSIO, David [et al.]. "Tipus d'assentaments i evolució del poblament ibèric a la Catalunya central (eix Llobregat-Cardener)". A: MARTÍN, Aurora; PLANA MALLART, Rosa (dir.). *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental. Actes de la taula rodona celebrada a Ullastret*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2001b, p. 183-202. (Monografies d'Ullastret; 2)
- ASENSIO, David [et al.]. "El jaciment de la Codina (Pinell, Solsonès): un assentament d'època ibèrica, romana i medieval". *Oppidum: Revista Cultural del Solsonès* [Solsona: Centre d'Estudis Lacetans: Arxiu Comarcal del Solsonès], núm. 2 (2002), p. 8-194.
- ASENSIO, David [et al.]. "El jaciment de la Codina (Pinell, Solsonès): Un assentament d'època ibèrica, romana i medieval". a: GENERA, Margarida (coord.). *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2000. Lleida, 30 de novembre, 1 i 2 de desembre de 2000*. Vol. 2. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003, p. 269-284.
- ASENSIO, David [et al.]. "El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès): un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segles VII-III aC)". *Fonaments: Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, [Catarroja: Editorial Afers], núm. 12 (2005), p. 177-195: *Fenícis i púnics als Països Catalans*.
- ASENSIO, David [et al.]. "L'hàbitat i el camp de sitges ibèric de Sant Esteve d'Olius (Solsonès): un nucli d'activitats econòmiques especialitzades del segle III aC a la Catalunya interior". *Tribuna d'Arqueologia* [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura], núm. 2007 (2008), p. 149-168.
- ASENSIO, David [et al.]. "El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'Estudis Lacetans". A: *I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central. Homenatge a Miquel Cura. Actes: Manresa, 28, 29 i 30 d'octubre de 2010*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2012, p. 73-82. (Publicacions d'Arqueologia i Paleontologia; 10)
- ASENSIO, David [et al.]. "Novetats de la recerca en els nuclis lacetans del Castellvell (Olius) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor); les campanyes del 2011 al 2013". A: *II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central. Actes: Vic, 13, 14 i 15 de desembre de 2012*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2014, p. 104-110. (Publicacions d'Arqueologia i Paleontologia; 10)
- BURCH, Josep. "L'emmagatzematge en sitges durant l'època ibèrica". A: *Actes del XXII Col·loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona, 2000, p. 325-332. (Sèrie Monogràfica; 18)

- MARTÍNEZ, Pablo; CAMATS, Anna; CARDONA, Ramon. "Camp dels Moros de la Codina (Pinell, el Solsonès), una de les darreres inhumacions de l'edat del bronze a Catalunya". A: *Actes 2n Col·loqui d'Arqueologia d'Odèn [el Solsonès]: Home i territori. Darreres investigacions al Prepirineu lleidatà, 2006-2008*. Solsona: Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2010, p. 81-86.
- MORER, Jordi; RIGO, Antoni; BARRASETAS, Eulàlia. "Les intervencions arqueològiques a l'autopista A16: valoració de conjunt". *Tribuna d'Arqueologia* [Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura], núm., 1996-1997 (1997), p. 67-98.
- MORER, Jordi; RIGO, Antoni. *Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de les Guàrdies (el Vendrell)*. Barcelona: AUCAT, 1999.
- SERRA I VILARÓ, Joan. "Poblado ibérico de Anseresa, Olius". *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* [Madrid: Junta Superior de Excavaciones], núm. 35 (1921), [s. p.]: *Memoria. Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*.
- SERRA I VILARÓ, Joan. "Poblado ibérico de San Miquel de Sorba". *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* [Madrid: Junta Superior de Excavaciones], núm. 44 (1922), [s. p.]: *Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*.